

Beş Nesil Beş Devir

SİROZÎLER

Ayanlıktan İlmiyeye
Bir Hanedanlığın Öyküsü

MUHARREM VAROL

TARİH

ÖNSÖZ

Hem Ezel Erverdi ağabeyden hem de İsmail Kara hocadan sıkça duyduğum manidar bir söz vardır: “Her kitabın bir kaderi var”. Bu kitabın da kendine mahsus bir kaderi ve pek tabii kaderin gergef gibi ördüğü bir hikâyesi var. Bu satırların yazarı, bütün cihânı istila eden amansız bir hastalığın zuhurundan az önce, ne yazık ki Covid-19’a mağlup olacak bir “sahaf dostu”nun tavassutuyla kaleme aldı bu çalışmayı. Merhum Yusuf Çağlar’a, yine bir sahaf yakını üzerinden ulaşan Tunç Tiryaki’nin aile köklerine olan ilgisiyle başladı bu öykü ve elinizde tuttuğunuz iki kapak arasındaki sayfalara dönüştü. Oysa ki daha projenin başında sekiz dokuz yıl önce basılmış iki ciltlik *Memleket Hatıraları* adlı bir kitap esas alınarak, sadece kırk elli sayfalık kısa bir “text” yazılması istenmişti. Doğrusu, böylesi bir metnin en az üç dört haftalık bir süre alacağı kesindi ve bazı meşgalelerimden ötürü çok da sıcak bakamamıştım. Fakat merhum Çağlar da ısrarcı olmamakla beraber bu metni yazmam hususunda mütemadi telkinlerden de geri durmuyordu. Bir gün onu Kadıköy’de Tellalzâde Sokak’taki büyük mutlulukla kurduğu atölyesinde yine bu hususa dair biraz meyus görünce, kabul ettim gayriihtiyari. Önce iki ciltlik hatıratı okudum notlar alarak ve sonra literatürü karıştırdım ümitsizce. Zira kitabın merkezindeki önemli iki şahsa dair çok fazla kaynak yok gibiydi. Elbette, tarihçinin panteonu “arşiv”i en sona bırakmıştım, turbun büyüğü heybede diyerek. “Sened-i İttifak” merasiminin icra edildiği Sadabad’ın karşısında duran mutantan arşiv binası ise her zamanki gibi, “Aradığın bendedir, sağa sola bakınmayı bırak! Âfâkta çok dolaştın, biraz da enfüse yoğunlaş!” diyordu. Mutadî veçhile Kağıthane’ye gidilip “computer marifetiyle” eskimez evraka nazar kılındı. Hatırata damgasını vuran Sirozî İsmail Bey ve Yusuf Muhlis Paşa’ya dair yüzlerce belge, ışısız bir kasabadan âsumana doğru bakıldığında semada parıldayan sayısız yıldız gibi göz kırpyordu adeta. Arşivin vâsi salonunda heyecan ve helecanla “evraka evraka!” diye sessiz çılgınlara gömülmüştüm ama hedef belli olduğu için, mahdud sayıda evrak almakla iktifa edildi.

Tutulan notlar, karıştırılan literatür derken, belgeler de okunmaya başlandı. Lakin, çıkan manzara bambaşka bir vadiye itiyordu bizi. Elli sayfalık bir metin bu konuyu izaha kesinlikle kâfi ve vâfi olmayacaktı. Nihayetinde,

Tunç Bey’e durumu ilettik ve kısa zamanda yazılacak bu metnin çok az şey ifade edeceğini anlattık. Kendisi de bir akademisyen olan Tunç Bey, “Meydan sizin yazabildiğiniz kadar yazın.” dedi vâzih bir lisanla. Bu sırada, sinsî virüs yayıldıkça yayılıyor, insanlar da kapandıkça kapanıyordu ve “evde kal!” kampanyaları köşe bucak kol geziyordu. İki asır önce kaleme alınan belgeler ise bu olan biteni duymuyordu tabii. “Beni okuduysan şu belgeye de bakmalısın.” diyerek farklı konulara kapı açıyordu. Ancak işyerlerin kapandığı, insanların evlerine sığındığı bu süreçte arşiv de sırlandı. Fakat kapanan bir kapıya karşı yüzlerce belgenin ekran kilidi bir anda açılıverdi. Artık pek çok belgeye anında erişmek mümkündü, hem de Sadabad’a çıkmaya gerek kalmadan!

“Leyl u nehâr azm u ikdâm ile sa’y u gayret” gösterildi. Sirozî hânedânlığından Müftüzâde zâdegânlığına ne varsa –görülebildiği kadar- arandı, tarandı, toplandı ve fişlendi. Osmanlıların son vakanüvisleri de bu sırada imdada yetişmişti. Markete bile nadiren çıkıldığı, mübrem bir ihtiyaç olmadıkça terk edilmeyen üç oda bir salon, çekirdek aileye dar geliyordu ama emektar masada emektar laptop karşısında vakit geçirmekten başka çare yoktu. Sağolsun sevgili eşim, bir yandan bana çalışma ortamını hazırlıyor diğer yandan ise “hamur işleri” hususunda maharetli olduğunu bilfiil ispat ediyordu. Kilo almamak kaçınılmazdı.

Korona gündüzleri ve geceleri, hatta günleri yeknesak hale getirmiş, haftaları ve ayları fotokopi çıktısına döndürmüştü. Fakat tarihçi milleti için değişen bir şey yoktu, yeter ki internet, bilgisayar, masa, müracaat eserler ve birincil kaynaklar elinin altında olsun! Bu çetin şartlar, krizi fırsata çevirdi ve korona geceleri bereketli çalışmalara dönüşüverdi. Böylece geçen yılın sonuna doğru eser büyük ölçüde ete kemiğe bürünmüş oldu. Ne yazık ki dışarıdaki hayat, cümlelerde geçtiği gibi bir rahatlığı yansıtmıyordu. Her gün yüzlerce kişi “terk-i dağdağa-i hayat” ediyordu. İşte, bu esere vesile olan Yusuf Çağlar ağabeyi de 28 Kasım 2020’de koronadan dolayı ansızın kaybettik. Her zaman üreten ve ortaya ürün çıksın diyen bu “dar çağ çelebisi” bir anda bırakıp gitti bizi, arkada bıraktığı hatıralarla kala kaldık! Bu eser, onun muazzaz ruhuna küçük bir tuhfedir ve pek tabii onun vesilesidir.

Arşiv evrakı ve literatür taraması derken, iki büyük Osmanlı âyânı ve onların neslinden gelen Müftüzâde ailesinin Siroz müftülerine dair kompoze bir metin ortaya çıktı. Bugüne değin, Osmanlıların bu son dönemine damgasını vurmuş Sirozî hânedânlığına dair müstakil bir çalışmanın olmayışı Türk tarihçiliği açısından büyük bir talihsizlikti. İşte bu mütevazı eser, bilhassa Sirozî İsmail Bey ve Yusuf Muhlis Paşa hakkında bir ön çalışma niteliğinde

olup; belki ileride hazırlanacak başka çalışmalar için bir mukaddime mesabesinde. Müftüzâde ailesine dair anlatılanlar da aynı nitelikte olup, daha geniş ve daha dar anlamlarda ilmiye ve siyaset ilişkisi üzerinde çalışanlara yeni kapılar ve menfezler açması beklenebilir.

Bu kitap üç dört asırlık bir hânedânlığın dal budak salmış nesillerinden bir kesitin tarihine mercek tutmakta. Osmanlılar zamanında Siroz diye bilinen bölgenin ünlü bir âyân familyasının izinde yürümekte ve bu ailenin Osmanlı Devleti'nin ve genç Cumhuriyet'in kaderlerine paralel bir şekilde yaşadığı değişim ve dönüşümü yansıtmakta. Modernleşme sürecinde Osmanlı taşrasında, Rumeli'de, Siroz'da sivrilen bir yönetici aile... Tanzimat öncesi ve sonrası, I. ve II. Meşrutiyet devirleri, Balkan faciasıyla başlayan hicret, İmparatorluğun inkırazı ve yeni bir devletin ortaya çıkışı; yani Cumhuriyet dönemi ve sonrası... Türk Edebiyatı'nın en renkli ve sivri kalemlerinden biri olan Refik Halit Karay'ın *Üç Nesil Üç Hayat* adlı çalışmasından esinlenerek koyduk başlığımızı. Böylece, Sirozlu İsmail Bey ile parlayan ve Yusuf Muhlis Paşa ile kamer haline gelerek yaşadığı bölgeyi aydınlatan yıldız bir ailenin *Müftüzâdeler* diye bilinen kolundan günümüze ulaşan torunları arasındaki süreklilik ve değişimi vurgulamak istedik. Bunu yaparken de görüleceği üzere büyük oranda birincil ve özgün kaynaklara müracaat ettik.

Çalışma sırasında bilhassa Onan ve Serezli ailelerinin muavenetlerini gördüm, desteklerini aldım. Öncelikle şunu söylemeliyim ki başından sonuna değin Prof. Dr. Tunç Tiryaki'nin desteği, teşviği ve yönlendirmesi olmasaydı bu çalışma vücut bulmazdı. Ona medyun-ı şükranım. Kardeşi Doç. Dr. Ayça T. Türkmenoğlu bizi annesi İffet Tiryaki ve diğer aile büyükleri Zekiye Haciosmanoğlu ve Ferda Berksoy ile bir araya getirdi. Bu kıymetli büyükler ile sözlü tarih çalışması yapmış olduk. Ellerindeki görselleri -Ayça hocanın tarama desteği sayesinde- paylaşma lütfunda bulundular. Bu görüşmelerde ailenin büyük dedelerinin hikâyesini son kuşağa mensup Teodor Tiryaki merakla dinlerken, ailenin en küçüğü Batu da hazır bulunuyor, sessizliği ve sükûneti bozmamaya özen göstererek adeta o da dinliyordu. Ailenin diğer kolunu temsilen saygıdeğer Demir Alp Serezli ve Rıza Güloğul beyler de aynı şekilde yardımlarını esirgemediler. Demir Bey evinin ve arşivinin kapısını ardına kadar açma lütfunda bulundu. Rıza Bey de babasına ait bazı görsel ve belgeleri paylaşma nezaketini gösterdi. Hepsine ayrı ayrı can u gönülden teşekkür ederim.

Bu araştırmanın ilerleyen safhalarında yardımlarını gördüğüm pek çok arkadaş ve meslektaş teşekkürü bir borç bilirim. Keza, en başından itibaren

Çalışma konusundan kendilerini haberdar ettiğim ve kıymetli görüşlerini benimle paylaşan saygıdeğer Sinan Kuneralp'e ve metni okuyup yapıcı eleştirmeleriyle, farklı açılardan konuya yaklaşmamı sağlayan meslektaşım Dr. Yener Bayar'a, bazı kaynaklara ulaşmam da muavenetlerini gördüğüm Birol lker Ağabey ve doktora adayı Ensar Karagöz'e ayrı ayrı müteşekkirim. Prof. Dr. Ali Akyıldız ve Dr. Hakan Erdem eserin ikmali için önemli katkılarda bulundular. Yine, kendisi de Sirozî Yusuf Muhlis Paşa'nın ahfadından olan Prof. Dr. Baha Tanman bize değerli görüşlerini ilette. Bununla yetinmedi, ağabeyi Hulusi Bey'in Söke'deki iftliğinde mahfuz olan tarihî kılıcın görsellerini yeğeni Fahrettin Bey vasıtasıyla bize ulaştırdı. Her ne de minnettarım. Prof. Dr. Ali Yaycıoğlu, Dr. Kaan Durukan, Dr. Selim Ahmetoğlu, Zeynep Berktaş, Bilal Keskin, şükrü Oral, Doç. Dr. Kahraman şakul ve Ufuk ifti'yi de yardımlarından ötürü anmam gerekiyor. Ayrıca, eserin basımını üstlenen Timaş Akademi Yayınları idaresine ve editryasına şükranlarımı sunarım.

Bu kitabın yazımı bir yönüyle talihsiz bir döneme denk geldi. Yukarıda da değinildiği gibi, korona denen sri illetin yayılmasından ötürü pek çok araştırma merkezinin kapalı ve kitap satın almanın bile sıkıntılı olduğu bir süreçti bu. Ancak her türlü kısıtlamaya rağmen bilhassa Osmanlı Arşivleri'nin online hizmete açılması işimizi bir yönüyle kolaylaştırdı. Fakat yine de hem yurt dışındaki hem de yurt içindeki bazı arşivlere erişim mümkün olmadı. Kısa da olsa araya başka çalışmalar ve uğraşlar da girdi. Umarım bu çalışma akademik anlamda daha büyük etütler için bir başlangıç ve hareket noktası sağlar. Son olarak çalışma sresinde her daim desteğini gördüğüm eşime ve çocuklarıma ayrıca teşekkür ederim. Bu çalışmada grlebiyecek eksikliklerin ve hataların nkis şaşsımdan kaynaklandığını itirafla beraber, affedilmesini temenni ederim.

Dr. Muharrem Varol

Maltepe, Eylül 2021

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
BEO.	: Bâbıâî Evrak Odası
BOA.	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: cilt
çev.	: Çeviren
ETÜSBED	: Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İBBKİDB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı
İST.MFT.MŞH	: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
ty.	: Basım tarihi yok
vd.	: ve devamı.

GİRİŞ

Âyânla mültezim olmayınca
Osmanlı padişahı denilen derbeder,
âşârı, tekâlifi kendi başına mı toplayacak?
Askeri kendi mi sürecek?

Kemal Tahir, *Yediçınar Yaylası*

İtalyan sosyolog Vilfredo Pareto, “tarih aristokrasilerin mezarlığıdır” şeklinde hayli süslü bir söz söylemiştir.¹ Mikro tarih çalışmalarının son on yıllardır revaçta olduğu ve “büyük adam” anlatısının rahnedar olduğu bir tarihyazımı evriminde bu sözün kıymet-i harbiyesi ne ölçüdedir? Bu vecizenin geçerliliğini pek çok ulusun tarihyazımında olduğu gibi Osmanlılar özelindeki tarihyazımı bağlamında değerlendirmek de mümkündür. Aristokrasi mezarlığı anolojisinden hareketle, “epigrafi” zaviyesinden mezar taşlarının niteliksel ve niceliksel tarih malzemesi sunduğu aşikâr. Bu sebeple, Osmanlı devlet teşkilatına dair ana kaynaklar hem merkezde hem de taşrada konuşlanmış seçkinlere/aristokratlara dair mebzul miktarda zengin materyal bırakmış olmasına rağmen, bu topraklardaki “asilzâde mezarlığına” ait envai çeşit ve müzeyyen taşların tam tekmil ve eksiksiz okunduğu iddia edilebilir mi? Bu soruya rahatlıkla evet denilemez. İşte bu kitaba konu olan “asilzâdeler” de bu uçsuz bucaksız mezarlıkta taşları gereğince okunamamış bir sadrazam ve âyân ailesini oluşturmakta. Osmanlı Rumelisi’nin güzide merkezlerinden biri olan Siroz özelinde ortaya çıkmış bu “hânedânlık” aslında hem ırsi hem de siyasi anlamda imparatorluk “ortaklarından” birini temsil etmektedir. 1808 senesinde Sened-i İttifak metnine imza atan âyânlardan biri olan Sirozî İsmail Bey ile adından söz ettiren bu aile, İmparatorluğun son iki buçuk asrının siyasi, sosyal, askerî, ekonomik ve kültürel olaylarının bir kısmını yansıtabilecek özelliktedir. Bir taraftan “hizmet aristokrasisi” içerisinde serpilip gelişen bu hânedânlık XVIII. yüzyılda *de facto* bir bölgenin idarecisi ya da idari mercii

1 T.B. Bottomore, *Elites and Society*, (Penguin Books, 1966), s. 48.

kabul edilen âyânlık sistemi sayesinde zaten sağlam olan kökeni üzerinden boy atmış, gelişmiş ve Rumeli'yi temsil eden “kadim hânedânlıklardan” birine dönüşmüştür.

Köprülüler devrinde Köprülü Mehmet Paşa'nın kapı halkına mensup Abaza asıllı Siyavuş Ağa'nın önce Köprülü'ye damat olması ve sonra da çocuklarının hizmetinde bulunması ile başlayan bu serüven; “paşalık” ve “sadrazamlık” payeleriyle Siyavuş'u “vekil-i mutlak” makamına getirmişse de kısa süre içerisinde ve feci bir şekilde “Osmanlı siyaset meydanında” öğütterek aile tarihinde trajik ama didaktik bir hatıraya dönüşmüştür. Osmanlı vekayinâmelerinde detaylıca anlatılan bu fecayiden sonra aile üyelerinin çok önde olmadıklarını söylemek mümkün. XVIII. yüzyılda Siyavuş Paşa'nın ailesinin bir bölümünün Siroz'da yaşadığı anlaşılıyor; ancak buraya nasıl geldiklerine dair şimdilik malumatımız yok. Belli bir müddet içerisinde bölgenin önde gelen, maruf ailelerinden biri haline dönüşmesi ise eski bir sadrazamın ahfâdı olmaları yönüyle şaşırtıcı olmasa gerek. İşte “Siyavuşpaşazâde” unvanı ile Siroz'un eşrafından olarak ortaya atılan İsmail Bey ise uzun süren Avusturya ve Rusya harplerinin vazgeçilmez bir komutanı olarak Osmanlı kaynaklarında anılmaya başlar. Asker toplama ve besleme özelliği, hem onun sosyo-ekonomik hem de sosyo-politik konumunu pekiştirmek suretiyle çeyrek asır içerisinde Rumeli âyânları arasında itibarlı ve hatırı sayılır bir şöhrete malik olmasını netice vermiştir. Ondan sonra bayrağı devralan büyük oğlu Yusuf Muhlis Paşa ise Tanzimat'a giden merkeziyetçi siyasetin şekillendirdiği şartlara adapte olmaya çalışmış ve baba mirasını korumaya gayret ederek bir sonraki kuşaklara bu nüfuzlu mirası bırakmaya çalışmıştır. Babası kadar olmasa da önce bir âyân sonra da paşa sıfatıyla Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde “devlet mansıpları” olarak hânedânlığını sürdürmeye gayret etmiştir. Bu aile, Osmanlı merkez ve taşra teşkilatlarında, Tanzimat sonrasında “kalemiyeden mülkiye-ye” doğru evrilen bürokratik kadro içerisinde ispat-ı vücut ederek devlet ve toplum içerisinde hem dönüşen hem de dönüştüren bir konumda olmuştur. Nitekim, Sirozizâdelere bağlı bir emektarın soyundan gelen bir müftü ve Sirozî Yusuf Muhlis Paşa'nın torununun izdivacı ile ortaya çıkan yeni bir dal ise XX. yüzyıla doğru bu kez Siroz'un dinî, ilmî ve kültürel hayatında etkin bir başka seçereyi tevhit etmiştir. Bu, bölgesel seçkinlerin tesirlerinin nesiller boyu sürdüğünün de güzel bir numunesidir. “Müftüzâdeler” şeklinde bilinen bu aile de aslında Sirozîlerin devamı ve bilhassa “ilmiye bürokrasisi” içerisinde Osmanlı merkezî devletinin hem hizmetkârı hem de ortağıdır.

Osmanlı taşrası ya da periferisi denilebilecek olan Siroz'da ortaya çıkan nüfuzlu bir ailenin kökeni ve kimliği üzerinde biraz durmak gerekir. Aristokrat ve soylu (noble) tabirleri bu tip bölgesel nüfuza sahip Osmanlılar için kullanılabilir mi? Babadan oğula geçmek suretiyle intikal eden statü ve kapital bir bakıma “kan bağına” bağlı bir “seçkinler” zümresinin varlığını ortaya koyar. Bu yönüyle, Sirozîler için kadim hânedânlık, eşraf (notables) ve “âyân” nitelemeleri resmî olarak kabul edilmiş bir statüdür. Aynı dönemde hem Rumeli'de hem de Anadolu'da muadili olan diğer bazı âyânlar ile kıyas yapmak gerekirse Sirozî İsmail Bey'i Yanya'daki Yanyalı Ali Paşa, Rusçuk'taki Tirsiniklioğlu İsmail Ağa ve halefi Alemdar Mustafa Paşa, Vidin'deki Pazvandoğlu Osman ya da Anadolu'daki Karaosmanzâdeler ve Çapanoğulları ile mukayese etmek mümkündür. Bu isimlere kıyasla, sosyal köken itibarıyla Sirozî İsmail'in bir Osmanlı sadrazamı torunu ve “bey” olduğu gözden kaçmaz. Bununla beraber, büyük dedesi olan Siyavuş Paşa'nın da büyük bir yönetici ailesi olan Köprülülerin kapı halkından olup, daha sonra damatlık mertebesine eriştiği de unutulmamalıdır. Yani, Sirozîleri bir çeşit “hizmet aristokrasisi”² diyebileceğimiz bir kökenle ilişkilendirmek mümkün görünüyor. Dolayısıyla, Sirozîlerin öncelikle hizmet aristokrasisi içerisinde agnatik (babayani) bir biçimde teşekkül etmiş ve evlilik yoluyla nüfuza erişmiş bir aile kökenine (anayanlı) sahip olduğu ve bu prestijli durum sayesinde Osmanlı taşrasında “âyânlık” gibi belli bir dönem etkili olmuş bir pozisyona geldiği söylenebilir.

Sirozîleri ve onların torunlarının Osmanlı siyasal ve toplumsal düzleminde ihraz ettikleri konumu daha iyi anlayabilmek ve ileriki bölümlerde bu aile fertlerine yönelik tespitleri anlamlı bir bağlama oturtabilmek için evvela Osmanlılara mahsus seçkinlik kavramını Batı'daki aristokrasilerle kıyaslayacağız. İkinci olarak, Osmanlı coğrafyasındaki seçkinlerin/aristokrasilerin mahiyetini ve tarihsel süreçlerini kısa da olsa değerlendirmek suretiyle merkez ve çevredeki “aristokrat” zümreleri tasnif etmek ve dönemlendirmek gerekecektir. Böylelikle, XVIII. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'de güçlerinin zirvesinde olan âyânlara yönelik sosyolojik ve siyasi argümanların Sirozîler özelindeki karşılığı vurgulanacaktır. Son olarak, Siyavuşpaşazâde Sirozî İsmail Bey'in merkezinde olduğu bu aileye lakabını veren Siroz'un da tarihçesine kısaca değinmek

2 Aristokrasi'nin “veraset” yoluyla aktarılan bir sınıfsallık biçimi olduğu bilinmektedir. Aristokrasi büyük toprak iyeliğine dayanmakla beraber, babadan oğula mülkiyet hakkı geçmektedir. Sanayi öncesi toplumlarında aristokrasinin bürokrasi içerisinde de mevcut olduğu ve aile içerisinde yetki devrinin yapıldığı ifade edilir. Suavi Aydın, “Aristokrasi”, *Antropoloji Sözlüğü*, haz. Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın, (Ankara: Bilim ve Sanat, 2003), s. 63.

lazımdır. Zira ailenin bu bölgeye ait siyasi, ekonomik, sosyal, askerî, dinî ve kültürel tarihi üzerinden yükseldiğini söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, şehrin tarihsel kimliğinin hânedânlığın toplumsal kimliğine ışık tutacağı muhakkaktır.

Türk edebiyatında yirminci asrın en büyük hikâye yazarlarından biri olan Ömer Seyfettin'in kaleme aldığı *Asilzâdeler* başlıklı öykü aslında XIX. yüzyılda Osmanlı Payitahtı'nda "kişizâdelik" kontenjanından kendilerinde bir "asillik" vehmeden sözde beyzâdeleri konu edinir ve mizahi bir dille bu yapmacık tutum eleştirilir. Efruz Bey serisinin devamı olan bu güzel hikâyede Sultan II. Abdülhamid döneminin şımarık paşazâdelerinin ve saraya yakın beyzâdelerinin Avrupa'daki asillere özenmeleri ve bu anlamda sergiledikleri bazı ortak davranış kalıpları tasvir edilir. "Asalet yalnız kanında değil, etlerinde, sinirlerinde, lenfalarında, rielerinde, böbreklerinde, hatta kemiklerinde, kemiklerinin içindeki iliklerinde kaynıyordu"³ derken yazar, Osmanlı topraklarında Batı tarzı kana dayalı bir aristokratik anlayışın mevcut olamayacağını istihza ile izah etmiş oluyordu. Bazı tarihçiler bu bağlamda Osmanlı toplumunda Batı tipi "yasal olarak" kabul edilmiş, ırsî bir aristokrasinin mevcut olmadığını özellikle vurgularlar. Sosyolojik olarak yöneten ve denetici sınıflardan bahsedilse de bunların imtiyazlarını hukuki olarak bir sonraki nesle intikal ettiremediklerinden bahsedilir. Avrupa feodal yapısına benzer bir feodalleşme söz konusu olmadığı için hükümdar karşısında "nüfuz alanlarını hukuki müessese ve sözleşmelerle berkiten feodal sınıflar" ve "evlilik yoluyla ırsen aktarılan soyluluk imtiyazlarının" olmadığı vurgulanırken Osmanlılar özelinde birtakım istisnalardan da bahis vardır.⁴

Buna rağmen, Osmanlılarda babadan oğula intikal eden pek çok pozisyonun yanı sıra, ırsî imtiyazlı zümrelerden bahsetmek de mümkündür. Ulema aileleri, Mekke emirleri, Mısır'da memluk, Bağdat'ta kölemen beyleri, Ocaklık-Yurtluk sahibi Kürt beyleri, Rum-Ortodoks mezhebinden olan Fenerli beyler, Ermeni amira sınıfı, Eflak-Boğdan, Erdel beyleri, Kırım Giray hânedânlığı (sülale-i Cengiziyye), Mevlevî ve Bektaşî çelebileri gibi hukuki anlamda tanınmış sülaleler ve hânedânlar da yok değildir. Bununla beraber, önemli

3 Ömer Seyfettin, "Asilzâdeler", *Bütün Eserleri Hikâyeler 4*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), s. 147. Bu hikâyenin dönemin sosyo-politik zeminine göre güzel bir tahlili için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, çev. O. Güneş Ayas, (İstanbul: Timaş, 2017), s. 229-235.

4 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009), s. 29.

devlet adamlarının kurduğu bir çeşit hizmet aristokrasisi⁵ diyebileceğimiz hânedânlıklar da belli dönemlerde etkinliğini sürdürmüştür. Ayrıca, Bizans ve Selçuklu'dan devreden miras üzerine, Osmanlıların da saray ve taşra aristokrasileri kurduklarını, devletin feodal eğilimleri yok etmek ve merkeziyetçi yapıyı tahkim etmek için ikincilerin rağmına birinci grubu güçlendirdiği ama zaman zaman aralarında “denge” kurulduğu ifade edilmiştir.⁶ Hatta, Bizans başta olmak üzere,⁷ fethedilen gayrimüslim toprakların yerli aristokrasisine ayrıcalıklar tanındığı da burada belirtilmelidir.

Dolayısıyla, Osmanlı siyasi yapılanmasında ve toplumsal zümreleşmesinde “babadan oğula” intikal eden resmî makamlar ve pozisyonlar mevcuttur. Ancak sultanın başında olduğu Osmanlı merkezî yönetimi bu imtiyazların belirlenmesinde ve sürdürülmesinde başat bir role sahiptir.⁸ Taner Timur'un ustalıkla belirttiği üzere Doğu'nun Batı'ya göre özgüllüğünü ortaya koymak ya da tam tersi bir durum için “evrensel perspektifli kuramlarla” tarihsel olgunun sağlamasını yapmak ve mukayeseleri “dönemlendirmek”⁹ gerekmektedir. Ünlü iktisat tarihçisi Şevket Pamuk da “çeşitliliklerin yanı sıra, toplumların ortak yanlarını da yakalayarak, Osmanlı örneğini ve diğerlerini karşılaştırmalı bir çerçeveye yerleştirmek” suretiyle Osmanlı yönetici sınıfı ile Avrupa'daki feodal aristokrasi arasındaki karşılaştırmaların anlamlı olacağını belirtmiştir.¹⁰ Bu çerçeveden, çalışmamızın daha evrensel bir bakış açısına ve kıyasa açık olması için feodalite zamanı ve sonrasındaki Batı aristokrasisine kısaca göz atmakta yarar olacaktır.

Batı toplumlarında görülen aristokrat ve soylu zümrelerin zaman ve mekâna göre değişiklik arz ettiğini belirtmek gerekir. Evvela, soyluluk (nobility) kavramı üzerinde genel geçer bir nitelemenin bulunmadığını, birbirinden farklı ve hatta bazen çelişkili tanımların mevcut olduğu bile söylenebilir.

5 Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında Osman Gazi'nin nökerlerine mülk olarak araziler verdiği ve daha sonraki aşamalarda farklı etnik ve dinî kökenli kişilere de mülk olarak toprak verildiği bilinmektedir. Bu bilgilerden hareketle bazı sosyal bilimciler Osman Gazi zamanından itibaren Merovenj tipi bir hizmet aristokrasisinin oluştuğu kanaatindedir. [Mehmet Ali Kılıçbay, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, (Ankara: 1982), s. 298-99.]

6 Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, (İstanbul: İmge, 1994), s. 137.

7 Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, (New York: State University of New York Press 2003), s. 115-130.

8 Ali Yaycıoğlu, *Partners of The Empire The Crisis of The Ottoman Order in the Age of Revolutions*, (Redwood City: Stanford University Press, 2016), s. 67.

9 Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, s. 19-20.

10 Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisâdî Tarihi (1500-1914)*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1999), s. 81-82.

Burada esasen konumuz bu olmadığı için detaylı bir terminoloji tasnifine girmeyeceğiz. İkinci olarak şunu söyleyebiliriz, soylu zümreler Orta Çağ feodalitesine mahsus sosyal şartların ortaya çıkardığı ve kapitalizme geçişle birlikte mahiyet değiştiren zümrelerdir. Ancak genel itibarıyla aristokrasiden ya da soyluluktan bahsedildiği zaman akla gelen en önemli husus, feodalizme dair müstakil bir monografi kaleme almış meşhur tarihçi Marc Bloch'un dediği gibi, “kan bağıyla oluşmuş bir aile kökeni ve bu kökeni ortaya koyan aile şecereleridir”. İkinci önemli özellik ise soyluların “büyük topraklara ve arazilere sahip olmasıdır”. Orta Çağ feodalitesindeki toplumsal sınıfları ya da statüleri göz önünde tuttuğumuzda kral, prensler, kontlar, dükler, baronlar, şövalyeler ve ruhban sınıfı toplumun krem tabakasını temsil etmiştir. İşte soylu dediğimiz insanlar kraliyet ailesinin altındaki bu diğer zümrelerin içerisinden çıkan ayrıcalıklı insanlardır. Ticaret ya da tarımla uğraşmazlar. Devlet ve kamu için önem arz eden bir işleve sahiptirler. Kralla olan ilişkileri dikey olmaktan ziyade yataydır ve ona olan bağlılıkları gevşek olduğu için kendi bireysellikleri ve özel durumları daha fazla öndedir. Floransalı düşünür ve devlet adamı Niccolo Machiavelli (ö. 1527) meşhur *Hükümdar* adlı eserinde Avrupa'nın bu bölünmüşlüğü tam da Osmanlı İmparatorluğu'yla kıyaslar ve önemli bir tespitte bulunur. Türk vatani sadece bir yönetici tarafından idare edilmektedir ve yanında bulunan adamları ise onun yardımcısıdır. Fransız kralı ise yönetirken yalnız değildir ve çevresinde kendi krallığı ve halkı tarafından tanınmış meşru ortakları vardır; yani irsî lordları. İlkinin zapt edilmesi zor ama bir kere de ele geçince yönetilmesi kolaydır, ikincisinin ise fethedilmesi kolay ama fethedildiği takdirde ise yönetilmesi zordur.¹¹

XIV. yüzyılın sonunda Burgundy Dükü Philip, Fransa tahtına geçince soylulara dair neşrettiği bir fermenda soylu zümreyi şöyle tanımlamaktaydı: “soylular, ticaretle ilgilenmeyen ve savaş peşinde koşmuş asil ve belirgin bir ailenin soyundan gelir”.¹² Soylular prenslerin çatısı altında toplanmış ve “misera contribuens plebs”den yani sefil halk tabakasından ayrılmış imtiyazlı bir zümredir. Bütün servetleri gayrimenkulden oluşur ve bu anlamda büyük bir servete maliktirler.¹³ Her şeyden önce bu zümre hukuken meşru ve kral tarafından tanınmış bir zümredir. Her soylu, bilindik ve ünlü bir ailevi kökene mensuptur. Bu aile, ismini birkaç asır gerideki büyük bir dededen ya da bu

11 Hillay Zmora, *Monarchy, Aristocracy and State in Europe 1300-1800, Historical Connections*, (London-New York: Routledge, 2001), s. 15-23.

12 Zmora, s. 25.

13 Werner Sombart, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*, çev. Necati Aça, (Ankara: Bilim ve Sanat, 1998), s. 13-14.

ailenin sahip olduğu bir şato isminden alır. Kendilerine mahsus armaları, sloganları ve haşmetli şatoları vardır. Aristokratik bir ideoloji ve yaşam tarzına sahiptir. Bu değerler sisteminin en başında cömertlik ve eli açıklık gelir. Çocuklarına özel eğiticiler tutarlar ve onların eğitimlerine önem verirler. Evlatları arasında büyük erkek evlat (primogeniture) mirasın yegâne sahibidir. Kız evlatların soylu ve varlıklı bir aile üyesi ile evlendirilmesine önem verilir. Eğer kız evlenmezse çoğu kere rahibe olur. Küçük erkek evlatları ise şövalyelik yaparak profesyonel savaşçı olurlar. Miras hakkından mahrum kalsalar bile, bu yolla servet edinen çok sayıda kişi vardır.¹⁴

Soylu aileler asaletlerini büyük erkek çocukları üzerinden bir sonraki nesle aktarırlar. Bu “ekber evlat” müstakil ve esas unvanlara varistir. Bu unvanlar İngiliz aristokrasisi içerisinde yukarıdan aşağıya dukalık, markilik, kontluk, vikontluk, baronluk, baronetlik ve şövalyeliktir. Soyluluğu kabul edilmiş olan toprak sahibi eşraf (gentry) bu unvanlara sahip değildir, genelde onlar için “efendilik” (esquire) ya da “beyefendilik” (gentleman) sanları kullanılır. Bu terimler 1540’lı yıllarda soyluluğun alt basamakları için kullanılmaya başlanmıştır. Bu zümre “yurtluk” (country estates) denen; içinde çiftlik, malikane, bağ-bahçe vs... gibi büyük bir alanı kaplayan arazilere sahiptir, orada bilfiil çalışmaz ama orayı yönetir. Yönetimi altında toprağı işleyen kiracı çiftçi aileler mevcuttur. Yönetici “gentry” sınıfı bu çiftçilerin kirası ile geçinir. Büyük iktisat tarihçisi Werner Sombart, “gentry”nin İngiltere’deki toplumsal sınıflaşmaya kimlik kazandırdığını ve kanun gereği soylu sayılmayan farklı bir tür soyluluk olduğunu vurgulamaktadır. “Gentry” zümresinin bir alt sınırının olmaması aslında bütün bir İngiltere tarihi ve yasalarının doğal sonucudur. Tüccarlarla “gentry” arasında büyük bir ayrım olsa da ticari ilişkiler ve mülk alışverişi sayesinde bir tüccarın iki nesil sonraki torunu gentry sınıfına dâhil olabilmekteydi. XVIII. yüzyılın ortalarında belli başlı tüccarların soylulara mahsus olan “arma” taşıma ve nakşetme arayışına girdikleri ve soylu sınıfa mensup kimselerle evlilik bağları kurmaya çabaladıkları anlatılır.¹⁵ Sonraki dönemlerde soylu ailelerin sayısının artışı işte bu tür bir aşılama ve entegrasyonla izah edilir.

Kısaca ve ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız Batı tipi aristokrasinin aynısını Osmanlılar bağlamında bulmak pek tabii ihtimal dışıdır. Ancak

14 Mortimer Chambers vd., *Western Experience-Volume I: To the XVIII. Century*, (New York: McGraw-Hill College, 1999), s. 248; Georges Duby, *Erkek Ortaçağ Aşka Dair ve Diğer Denemeler*, çev. M. Ali Kılıçbay, (İstanbul: Ayrıntı, 1991), s. 166-170.

15 Sombart, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*, s. 20-32.

belli benzerliklerin olduğu ve bu bağlamda daha genel nitelemelerin karşılık bulacağını söylemek de yanlış olmaz. Görüldüğü üzere, Osmanlılar zemininde, dönem dönem değişmekle beraber, bilhassa XVII. yüzyılda ortaya çıkan bazı âyânların özelinde, Batı tipi aristokrasisi ile belli benzerlikleri dile getirmek ve mukayeseler yapmak mümkündür.¹⁶ Âyânların bir kısmının maruf hânedânlıklardan geldiği ve bölgelerinde köklü aileleri temsil etmeleri bir bakıma “kan bağınına” dayalı bir kimliğin varlığını yansıtır. Pek tabii bunu bütün âyânlar için genellemeyiz. Bu tür köklü ailelere istinat edenler için büyük topraklara sahip olup, devlet görevleri almak gibi benzerlikler de kurulabilir. Soyluların kralı taklit etmeleri gibi, bu tipteki âyânların da Payitaht’taki padişahlara özenmesi ve onlar gibi yaşamaya çalışması, küçük saraylar inşa ettirmesi, çocuklarına özel eğitim aldırması, evlilik yoluyla farklı hânedânlıklarla bütünleşmesi, cömertlikleri, sanat ve edebiyat muhitlerini himayeleri, padişaha bağlarının zaman zaman gevşekliği ve yatay şekilde bir ilişkiyi tercih etmeleri, geniş topraklar üzerindeki sahipliği, ticaret kanallarını ellerinde tutması, savaşçı askerler beslemesi ve çağrıldığında bu askerleri ile savaşa iştirak etmesi gibi özellikler mukayesede benzerlikleri ifade edebilir. Ancak yine de âyânları tarihsel ve bölgesel şartlara uygun bir şekilde “yükseleşe ve dolaşıma giren” yeni tür seçkinler olarak tanımlamak daha evladır. Bu noktada hem Batı tipi aristokrasi hem de “gentry” denilen seçkin sınıfların birbirine benzeyen davranış kalıplarının olmadığı da iddia edilemez. Aşağıda görüleceği üzere Sirozî İsmail ve büyük oğlu Yusuf Muhlis Paşa’nın bu türden “soyluluk” emareleri gösterdiği de öne sürülebilir. Hatta, onların soyundan gelen Müftüzadelerin de ilmiye içerisinde taşrada bir tarafı köklü yeni bir “hânedânlık” oluşturmuş olması da bu açıdan değerlendirilebilir.

Âyânlık oluşumuna doğru İmparatorluğun başından itibaren saray ve hizmet aristokrasisinin gelişimine kısaca ve panoramik göz atarak Osmanlı seçkinlerinin toplumsal statüye nazaran farklılığına da vurgu yapmak gerekir. Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren gaza ve fetihçi politikalar düzleminde teşekkül eden askerî ve sivil devlet erkanı arasından bu tip aile reislerinin oluştuğu ve bu ailelerin kuşaklar boyunca varlıklarını devam ettirdiği bilinen bir olgudur. Hatta, fethedilen yeni bölgelerde mevcut aristokrat ve soylu ailelerinin imtiyazlarının devam ettirilmesi genel bir Osmanlı siyasasıdır. Osmanlı merkezi yönetimi ile bölgesel güç sahipleri olan taşra seçkinlerinin arasında

16 Bu benzerlikleri Payitaht’taki saray aristokrasisi veya hizmet aristokrasisi ile bürokratik aristokrasi arasında kurmak da mümkündür. Biz sadece konumuzu teşkil eden âyân mefhumu üzerinden bu mukayeseyi yapıyoruz.

mevcut olan ilişki biçimi başlangıçta “eşitler arasında birinci” (primus inter pares) şeklinde iken, II. Mehmed zamanından itibaren çevredeki beylerin rağmına işlemiştir. Donald Quatert, bu süreçleri yaklaşık birer yüzyıllık aralar ile periyotlaştırır. 1453-1550 arası merkezîyetçi unsurların geliştiği ve kişilerden bağımsız “üstün ve ulu” bir hükümdar kavrayışının geliştiği bir dönemdir. Bir sonraki yüzyıl ise siyaset belirleme yeti ve yetkisinin padişahın şahsından uzaklaştığı, saray içerisinde valide sultanların enformel bir şekilde muktedir oldukları veyahut İstanbul merkezli devlet odaklı diğer güç unsurlarının öne çıktığı daha farklı bir devredir. 1650 sonrasındaki vaziyet ise Köprülülerin başı çektiği vezir ve paşa hanehalklarının sultandan iktidarı büyük oranda devraldıkları bir süreçtir. Elbette, padişahlık saltanatı ve haki-miyeti yerinde durmaktadır; ancak yeni bir kolektif önderlikten bahsetmek mümkündür.¹⁷ Zaten bu sırada meydana gelen yoğun harplerin devletin mali durumu üzerindeki sonuçlarından biri olan Malikane sisteminin 1695’ten itibaren yasallaşması, İstanbul’da temerküz etmiş bu paşa ve vezir hanehalk-larının gücünü pekiştiren ve onları bölgesel güç sahipleri ile daha farklı bir ortaklığa iten karmaşık bir sürece sokmuştur.

Hazineye yapılan peşin ödeme karşılığında devletin vergilerini toplama hakkının ömür boyu (kayd-ı hayat) başkalarına devredildiği Malikane sistemi- nin daha önceden kısa süreliğine verilen vergi toplama yetkisi olan iltizamın yerine ikame edilmesiyle birlikte Osmanlı merkezindeki askerî, yani resmî unsurların bu yeni sistemde ağırlıklı bir şekilde yer aldıkları görülüyor.¹⁸ Merkezdeki bu seçkinlerin imparatorluk sathına yayılan bu vergi toplama yetkisini, zaten kendi bölgelerinde idarenin zimamını eline almış âyânlarla paylaştıkları görülüyor. Dolayısıyla, XVIII. yüzyıla gelindiğinde çevre-merkez denklemi içerisinde yer almayı başaran yeni iktidar seçkinlerinin mali, askerî, idari ve nihayetinde siyasi sistemi yeniden şekillendirdikleri söylenebilir. Her iki taraf, denge ve gerilim siyaseti arasında belli ölçülerde iktidarlarını ve kârlarını artırmaya çalışmış; bunda başarılı da olunmuştur. Merkez seçkin-leri, devletin ihtiyacı olan idari, askerî, mali işleyişleri bu âyânlar üzerinden

17 Donald Quatert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, (İstanbul: İletişim, 2000), s. 65-90.

18 Malikane üzerine yapılmış 1695-97 yıllarını temel alan bir çalışmada malikanecilerin sosyal statüleri, ikametleri, dini kökenleri vs... üzerindeki detaylı analizler payihattaki iktidar seçkinlerinin yakınlarının bu yeni vergi toplama sisteminden nasıl yararlan- dıklarını gözler önüne serer. [Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, (İstanbul: Kitabevi, 2003), s. 57-79.]]

yapmaya başlamış ve bu karşılıklı çıkar ilişkisi bu asrın genelinde görülen âyân¹⁹ olgusunun imparatorluk sathında genişlemesini ve güçlenmesini tevlit etmiştir.

Bir Osmanlı periferisi olan Musul'daki yerel bir hânedânlığın tarihsel gelişimi üzerine çalışan Dina Rızk Khoury genel anlamda Osmanlı merkez siyasetini çözümleyici önemli analizlerde bulunur. Bu, Sirozîleri de içine dahil edeceğimiz yerel hânedânlıkların yükselişini anlama hususunda manidar ve kullanışlı bir paradigmadır. Wallerstein ve Tilly gibi sosyal bilimcilerin holistik ve tarihsel sosyolojik bakış açılarının işlevsel olduğu bu yaklaşımda Osmanlı devletinin savaş giderlerini karşılayacak nakit sıkıntısını gidermek üzere başvurdukları iki yol tarif edilir. Birisi yukarıda bahsedilen iltizam, mukataa ve malikane denilen aparatlardır. Diğeri de bizzat savaşacak asker temini ve paralı askerlerin teçhiz ve iâşesi için tüccar kökenli, belli bir kapitale sahip bölgesel seçkinlerle iş tutulmasıdır. Bu iki yolun da sermayenin mevcut ve dolaşımında olduğu bir pazar ekonomisinin aktörleri olan zümrelerden yararlanmak ve onlara borçlanmak gibi sonuçları oldu. Bu sonuçlar “kaynakların özelleştirilmesi” anlamına geliyordu ve devletin belli bölgelerde dizginleri elinden kaçırmaya sebebiyet vermişti.²⁰ Karlofça ve Pasarofça anlaşmalarından sonra şehir hayatında gayrimüslimlerin daha görünür hale gelmesi ve özellikle tüccar sınıfı olarak Müslümanlarla birlikte ticaret yapmaları denkleme daha fazla Ermeni ve Rum bankerini dahil etmiştir. Balkanlarda özellikle Tuna üzerinden ticaret faaliyetlerine bölgesel elitlerin tedarikçi ve üretici olarak

19 Âyan kelimesinin etimolojik kökenine bakılacak olursa, Arapça bir kelimedenden türediği görülür. Âyan, Arapçada göz anlamına gelen “ayn” kelimesinin çoğuludur. Bir şehrin, bölgenin ya da topluluğun önde gelenleri, saygıya layık ve muteber kişileri hakkında kullanılan bir terim olarak kabul edilir. Buna ilaveten, “eşrâf”, “ekâbir”, “vücûh” ve “emâsil” gibi kelimeler de bunun yerine kullanılabilmekteydi. Özer Ergenç’in Şer’iyye Sicillerine dayandırdığı çalışmasında XVI. yüzyılda âyân diye nitelen zümrenin içerisinde *hâce* lakaplı zengin ve büyük tüccarlar, esnaftan ihtiyar ve güngörmüş kimseler, imam-hâtipler, seyyidler ve tarikat şeyhlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Klasik dönemde Osmanlı Devleti, bilhassa taşrada yukarıdan aşağıya doğru beylerbeyi, sancakbeyi, mütesellim, kadı, nâib, voyvoda, subaşı, müftü, müderris, vakıf hizmetlileri, imam, hatip, muhızır, şehir kethüdasının yanı sıra, mukataa emini ve mültezim denen vergi memurları sayesinde sağlam bir bürokratik düzen inşa etmişti. Merkezden sağlanan bu görevlilerin zaman içerisinde görevlendirildikleri bölgelerde bilhassa vakıflar kurmak suretiyle bir iki kuşak sonra bölgede sözü geçen zevat arasına girdiği ve bu zaman zarfında bölgesel hânedânlıklara dönüştüğü görülmektedir. [Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki ‘Eşraf ve Âyan’ Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, III, (1982), s. 104-113.]

20 Dina Rızk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul, 1540-1834*, (İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları, 1999), s. 6-7.

ihracata katıldıkları görülüyor.²¹ Bu durum bölgesel aktörlerin etkileşime geçtiği çok daha karmaşık ve kozmopolit bir yapıyı beraberinde getiriyordu.

Osmanlı âyân asrının en zirvesi; dolayısıyla düşüşe geçtiği eşik şeklinde de değerlendirilebilecek olan Sened-i İttifak'ın önde gelen siması Alemdar Mustafa Paşa'nın kethüdası ve bankeri üzerine mükemmel bir çalışmaya imza atan Aysel Yıldız, bu karmaşık denklemi çözebilecek bir perspektif sunarak bahsi geçen tarihsel olgunun kendi iç dinamiklerini gözler önüne sermektedir. Bizi de yakından ilgilendiren bu analize göre taşrada konuşlanmış bir âyânın iki önemli statüsü vardır. Biri merkezle geliştirdiği ilişkileri açıklamada anahtar rol oynayan “güç simsarı” (power broker), diğeri ise kendi bulunduğu bölgede üzerine aldığı “hamilik/mahmilik” (patronaj) kavramıdır. Bu iki kavram birbirini destekleyen ve tahkim eden bir özellikte olup, periferide hatırı sayılır bir himaye ağı teşkil eden âyânların güç simsarlığı hususunda merkezle daha etkin ilişkiler geliştirmesine vesile olmaktadır. Taşrada düzeni tesis etmek, buradaki tebaya istihdam alanları sunmak, güvenliğini sağlamak ve çeşitli kamu hizmetleri getirmek şeklinde özetlenebilecek olan bu himaye siyaseti hem bölgesel kalkınmanın önünü açmış hem de merkezin siyasetine entegrasyonu sağlamıştır. Diğer taraftan taşra âyânlarının kendi bölgelerindeki kaynak akışını regüle etmek ve merkezî devletin siyasetini icra etmek için ciddi anlamda kendisine bağlı ve sadık bir mahmi ağına olan ihtiyacı, dolaylı olarak güç simsarlığına bağlı olarak gelişen bir olguydu.²²

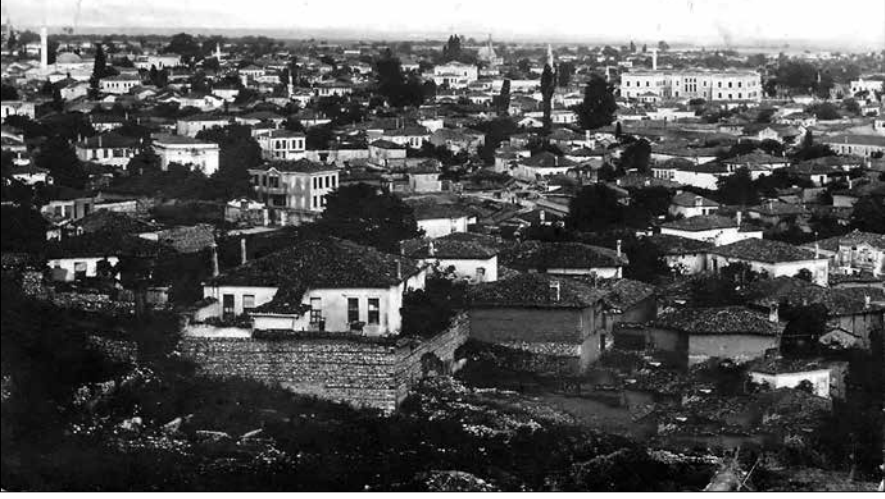
21 Fikret Adanır, “Semi-autonomous provincial forces in the Balkans and Anatolia”, *The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire 1603-1839*, ed. Suraiya N. Faroqhi, v. 3, (Cambridge: Cambridge University Press 2006), s. 167-68.

22 Aysel Yıldız, *Kenar Adamları ve Bendeleri Tirsinikli İsmail Ağa ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Adamları Manuk Mirzayan ve Köse Ahmed Efendi*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018), s. 16-24. Bu çalışmada Rusçuk âyanlarından Tirsinikli ile Alemdar'ın sağ kolu olmuş Köse Ahmed ve bankerliğini yapmış Manuk Mirzayan'ın Nizam-ı Cedit sürecinde hem taşrada hem de Osmanlı Payitahtı'nda oynadığı son derece önemli roller geniş ve zengin arşiv taramasıyla analitik ve mukayeseli bir perspektif ile anlatılmıştır. Büyük romancı Kemal Tahir, yukarıda motto olarak alıntı yaptığımız *Yediçimar Yaylası* üçlemesinde Çorum'da bir âyân ailesinin üç nesillik hikâyesini anlatırken, “Hacıkahyaların” Ömer Efendi'nin yanına yerleştirdiği Ermeni bankeri (Kirkor Emmi) ihmal etmemek suretiyle, tarihin roman ile daha renkli ve sahil bir anlatıma kâdir olduğunun parlak bir örneğini ortaya koyar. Bunlara ilaveten, bir Ermeni rahibinin 1878'de Eğin Ermenileri için yazmış olduğu raporda geçen bir benzetme mübalağalı gözükse de yanlış değildir; “İki ayağı topal bir Eğinliğinin bir ayağı ile Hindistan'a, diğeri ayağı ile Çin'e kadar ulaşmış olması”. (Ali Yaycıoğlu, “Perdenin Arkasındakiler Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme”, *Journal of Turkish Studies*, V. 51, s. 375-396.)

Âyân olgusunu açıklayan bu analitik perspektiflerin Sirozî İsmail ve oğullarının bölgesel rollerini de açıklayabilecek nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Siroz'da eski bir aileye mensubiyetleri sayesinde, zeamet statüsünün ve devlet görevlerinin bu aileyi zaman içerisinde iltizam, mukataa ve malikane işletmeleri hususunda söz sahibi yaptığı, asker toplama becerileri sayesinde Osmanlı Payitahtı'nın ihtiyacı olan askerî gücü karşıladıkları ve bu döngünün aileyi bölgedeki sivrilmiş aileler arasına soktuğu söylenebilir. Diğer taraftan, Sirozî ailesinin devamı niteliğinde olan Müftüzâdeleri de ilmiyeye mensup bir "zâdegânlık"²³ olarak konumlandırmak mümkündür. Ancak bu ailenin ilmiye basamaklarına yönelmesi veya ilmiye kapılarının aileye açılışı Siroz'da Sirozî İsmail Bey'e mensup halkadan gelmeleriyle açıklanabilir ki bunu ilgili bölümde ariz ve amik göreceğiz.

Bu anlamda Sirozîlerin, bağrında dal budak saldığı ve kökleştiğı toprağı; yani Siroz'u tanımak ve Osmanlılar nezdinde ifade ettiğı manayı ve tarihsel seyrini de kısaca incelemek gerekir. Bugünkü Yunanistan'ın Doğu Makedonya bölgesinde Neston ve Struma nehirleri arasında bulunan ovada ve Menoi-kion Dağı'nın eteklerinde kurulmuş olan Siroz şehri Eski Yunan ve Bizans dönemlerinden beri Serres ve Siris şeklinde de anılmıştır. Selanik'in 83 km kuzeydoğusunda Rodop Dağı silsilesinde bir ovada kurulan Siroz XI. yüzyıldan itibaren Bizanslılar için askerî üs bölgesi olmakla beraber, Norman ve Latinlerin istilasına uğramış, Bizans ve Bulgarlar arasındaki güç mücadelelerine sahne olmuştur. Bir taraftan da ünlü manastırların kurulduğu, dinî yönden ehemmiyetli bir merkez haline gelmiştir. Burada Vaftizci Yahya Manastırı vardır ki İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in Ortodoksların patriğı olarak tayin ettiğı meşhur Gennadeios Scholarios'un mezarının da burada olduğu bilinmektedir. XIV. yüzyılın ilk yarısında Sırp hâkimiyetine giren şehir bir ara Sırp başkentliğı görevini de üstlendi. Ancak II. Manuel

23 XIX. yüzyıl ilmiye teşkilatını detaylı bir surette inceleyen İlhami Yurdakul, ilmiye mensuplarının bu şekildeki kalıtsal imtiyazlarına dikkat çektiğı makalesinde, ilmiye ailesinden gelen kimselere "zâdegân" denildiğini ifade etmektedir. Bu zâdegânlar, tıpkı paşazâde ya da Osmanlı idarecilerinin evlatları için kullanılan "kişizâdeler" gibi zaman içerisinde belli imtiyazlara nail olmuşlardır. İlmiye mesleğı içerisinde (kaza, ifta, tedris) bir çeşit stajyerlik demek olan mülazemet uygulaması bu kalıtsal ayrıcalığı anlamamızı sağlar. Mülazemet kadrolarına yapılan atamalarda, ilmiye sınıfından meşhur bir kimsenin oğlunun sıradan bir medrese mezununa göre öncelik sahibi olduğu görülebilir. Böylesi bir tercihin "evlâd u etbâyı" öncelediğı için adil olmadığı ortada olmasına rağmen, bu olgunun yerleşik bir hal aldığı anlaşılıyor. [İlhami Yurdakul, "İlmiye Zâdegânının (Beşik Uleması) Atama İmtiyazı ve II. Meşrutîye'teki Değışimi", *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, C. 1, s. 173-183.]

Osmanlı döneminde Siroz [Rıza Güloğul Arşivi/RGA]

Palaeologos tarafından yüzyılın son çeyreğinde yeniden Bizans egemenliğine geçti.²⁴ Ünlü Bizans tarihçisi Ostrogorsky Siroz'u "Makedonya'nın anahtarı" mesabesinde görür.²⁵

Bizans kroniklerine göre şehrin Osmanlıların eline geçtiği tarih 19 Eylül 1383'tür. Osmanlı kronikleri ile bu konuda 1374 ve 1385 gibi farklı tarihler verirler. Serez Kalesi, Lala Şahin Paşa ve Deli Balaban Bey tarafından fethedilmiş ve şehir ile çevresi "zeamet" olarak Gazi Evrenos'a verilmiştir. Bu bölgeye daha sonra Saruhan'dan getirilen yörükler yerleştirilir. Manuel Paleologos'un teşvik ve tahrikleriyle şehirdeki Rumlar Türklere karşı harekete geçirilmiş olsa da başarı sağlanamadı. Sultan I. Murad, Veziriazam Çandarlı Hayreddin Paşa'yı buraya gönderir ve bölgede asayiş temin edilmiştir. Çandarlı Hayreddin Paşa'nın 1387'de burada eceliyle öldüğü belirtilmiştir. Yerine geçen oğlu Ali Paşa'nın gayretleriyle Bizans ve Sırp asıllı beylerin 1395'te bölgenin asayişini konuşmak üzere burada toplandıklarına dair bir kayıt mevcuttur. Şehir savaşımsızın alındığı için kiliseler camiye çevrilmemiş ve Hristiyan nüfusa ilişilmemiştir. Hatta, onların sur içindeki iskanlarına karışılmadığı için Müslümanlar, mahallelerini sur dışında kurmuştur. Cami, medrese, tekke ve diğer mimari yapıları surun dışındaki bu bölgede inşa ettiler.

Siroz, Osmanlı tarihindeki önemli şahıslardan biri olan ve yakın zamana kadar ideolojik anlamda kendisine anakronik roller yüklenen büyük âlim

24 Besim Darkot, "Serez", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, X, 516-518.

25 Machiel Kiel, *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, (Aldershot: Variorum, 1990), s. 123.

Bedreddin Simavi'nin mezarına da ev sahipliği yapmıştır. Fetret devri denilen kargaşa döneminde Osmanlı tahtının güçlü adaylarından biri olan Musa Çelebi'nin kazaskeri olan Bedreddin aslında baba tarafından gazi geleneğine mensup bir toprak sahibidir. İlmiyeye intisap etmiş ve fıkıhta otorite olacak kadar bir birikime ulaşmıştır. Musa Çelebi'nin yenilmesiyle İznik'te göz hapsine alınmış ve buradan kaçtıktan sonra Rumeli'ye yerleşerek etrafında sempatican ve taraftar toplamıştır. Manisa ve Karaburun'da ayaklanan yakın adamlarının isyanı bastırılmış ve kendisi de Rumeli'de yakalanmıştır. Çelebi Mehmed o sırada Siroz'da idi. Onun huzuruna getirildi. Kendisi âlim olduğu için erbabı tarafından yargılanması temin edildi ve 1416'da orada idam edildi.²⁶ Bedreddin Simavi'nin asıldığı yer olan "Eğri Çınar", Gazi Evrenos Camii'ne giden bir köşede olup naaşı Kara Hamza Camii harimine gömülerek zaman içerisinde kendisine bir türbe yapılmıştır. Her ne kadar kendisine üç farklı mekân izafe edilse de Siroz'un mahallî kültüründe bu türbe meşhur bir ziyaretgâh haline gelmiştir. Esad Serezli, hatıratında haftanın iki günü Nakşî âyini icra edilen Orta Mezarlık Dergâhı'nda "cemaat-i kübra" halinde Serez'den ve başka memleketlerden pek çok kişinin türbeyi ziyaret ettiğini söylüyor.²⁷ Siroz kentinin bu büyük ve bir o kadar da muhalif şahsa ev sahipliği yapması âyân çağında Osmanlı merkezine karşı Sirozîlerin de yer yer muhalif duruş sergilemelerinde hiç olmazsa sembolik anlamda da olsa pay sahibi olduğunu söylemek yanlış olur mu?

Siroz'un tam anlamıyla Osmanlı egemenliğine geçişi 1433 tarihidir. Siroz'da adı geçen bu paşalar şehre anıtsal yapılar armağan ettikleri ve burada kendi adlarına büyük vakıflar kurdukları gibi selâtin vakıfları adı altında Osmanlı hânedân üyeleri de pek çok vakıf kurmuştur. Çandarlı Kara Halil Paşa'nın inşa ettirdiği Atik Camii şehrin alâmet-i farikası olmuştur ve asırlarca kullanıldığı gibi çevresi de mesiregâha dönüşmüştür. Ondan sonra gelen Çandarlı ailesi mensupları kervansaraylar, bedestenler, mescitler ve camiler yaptırarak şehri ihya etmişlerdir. Evrenos Gazi de 1415'te büyük bir gelire sahip imarethâne inşa ettirmiştir. Siroz'daki vakıflara dair müstakil bir makale çalışmasında Siroz'un nahiye ve köylerinde büyük miktarlarda gelirlere sahip vakıf mülkü ve gelirleri olduğu tespit edilmiştir. Sultan I. Murad, Sultan II. Bayezid, Karamerşah Sultan, Selçuk Sultan, Şehzade Mehmed gibi hânedân mensupları

26 Bu olayı enine boyuna tartışan ve tarihsel anlamdaki ideolojik yansımalarına da değinen çok önemli bir kaynak için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler XV-XVIII. Yüzyıllar*, (İstanbul: Timaş, 2020), s. 191-266.

27 Mehmet Esad Serezli, *Memleket Hatıraları*, haz. Aynur Koçak-İbrahim Şirin-Faruk Yavuz, (Ankara: TTK, 2012), II, s. 307.

olduğu gibi yukarıdaki ümeraya ek olarak Sokullu Mehmed Paşa, Mustafa Paşa, Turahan Bey, Saruca Paşa gibi daha pek çok kişinin vakfettiği araziler ve köyler buradadır. Siroz içerisinde kullanılması için ayrılan vakıf hayratı %55'tir, geri kalan vakıf gelirleri ise Siroz'un dışındaki muhtelif vakıflara tahsis edilmiştir.²⁸

Siroz'un bir diğer önemi ise sahip olduğu zengin maden minerallerinden gelir, buradaki gümüş madenlerinin varlığı eski zamanlardan beri Siroz'da bir darphane kurulmasını mümkün kılmıştır. Burada ilk para 1413-14'te basılmıştır. Siroz'da darp edilen bu paralar arasında meşhur şehzade Düzmece Mustafa adına bastırılmış sikkelere de tesadüf edilmiştir. 1478 tarihli bir maliye kaydından hareketle darphanede çalışan mahallî işçilerin avarız türü olağanüstü vergilerden muaf tutulduğu anlaşıyor.²⁹

Siroz'un nüfusu İmparatorluk çeşitliliğini yansıtır. XV. yüzyılın ortalarında Anadolu'dan gelen Müslüman Türk unsuru peyderpey buraya yerleştirildi. Yine aynı yüzyılın sonunda İspanya ve Sicilya'dan gelen Yahudi nüfusun bir kısmı da burada iskân edildi. XVI. yüzyılın başlarında toplam elli dört mahalleden yirmi altısında Müslümanlar yaşıyordu. Müslümanların hane sayısı 574 iken, Hristiyanların hane sayısı 357 idi. Kasabanın toplam nüfusunun beş bini geçtiği varsayılıyordu. Yine bu zaman dilimlerinde Siroz taraflarında bulunan Fransız doğa bilimcisi Pierre Belon, nüfus yoğunluğunun Rumlardan oluştuğu, yerlilerin Rumca ve Bulgarca konuştuğunu söyledikten sonra Yahudilerin İspanyolca ve Almanca konuştuklarını ilave eder. Şemseddin Sâmî, Müslüman nüfus arasında da az miktarda Bulgarca konuşulduğunu söylemekle beraber genel olarak konuşulan dilin Türkçe olduğunu söylüyor. 1831'deki ilk nüfus sayımında 16596 Hristiyan, 4459 Müslüman, 1761 çingene ve 248 Yahudi; toplam 23064 erkek nüfus kaydı vardır. 1871 yılına ait devlet yıllığında ise 68468 gayrimüslim, 43144 Müslüman nüfusuyla 545 köy, 3035 ev, 1292 dükkân, 61 han, iki hamam, 20 cami, 18 mescit, 8 medrese, 14 tekke, üç imaret, 14 okul ve 42 kilise mevcuttu.³⁰

28 Vedat Turgut, "Fethinden XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar Siroz Nahiyesi'nde Kurulan Vakıflar", *Türk Tarihinde Balkanlar*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2013), I, s. 557. Aynı dönemi kapsayan ve bölgesel kaynaklara dayanan daha geniş bir çalışma için bkz. Evangelia Balta, *Les Vakıfs De Serrés et De Sa Région aux XVe et XVIe siecles*, (Athenes: 1995).

29 Evangelia Balta, "Serez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDVİA), XXXVI, s. 556-558.

30 Aynı yer.

Siroz'da Eski Cami (RGA)

Evliya'ya göre, Siroz, İslam şehirleri arasında “gayet müzeyyen bir belde-i muazzamadır”. Şehrin imar tarihini “ilm-i nücûma” (astroloji) göre yorumladığı yerde halkına dair yaptığı tespitlere özellikle yer vermek lazım. Bütün ahalisi itidal üzere “mizân tartısı” gibi geçinip kendi hallerinde ve “kâr u kisblerinde” bir alay tüccardır. Bir kısmı ise kibar âyân takımından olup, bunlar hizmet ehlidir. Diğer bir zümresi ise “âlimân-ı sâlihân-ı mü'minân-ı muvahhidân” olan imam-hatipler, müderrisler olup, burası aynı zamanda fazilet erbabı ve şairlerin membaıdır. Bu halkın bir diğer özelliği ise musikişinas oluşlarıdır; “saz söz ve çeng-i rebâb ile def, kudüm, ney, santur, tanbur ve tanbura benzer sazlarla” eğlenirler.³¹

31 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), VIII, s. 57 vd.

Siroz Orta Çarşı (Atatürk Kitaplığı)

1697-98 senelerine ait olan avarız vergi defterlerinden hareketle yapılan bir çalışmada hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin tekstil sektöründe çalıştıkları görülmektedir. Müslüman nüfus arasında kazzaz, terzi, hallaç, kaptancı, muhtâp (kıl dokuyan) gibi meslek sahipleri görülmekle beraber, zımmi grupta ise abacı, astarıcı, yorgancı, takyacı ve boyacı gibi meslek erbabı vardır. Müslüman unsuru arasında, dericilik sektörünün kolları içerisinde bulunan debbağ, pabuççu, saraç, göncü ve kürkçü gibi meslek mensuplarına tesadüf edilir. Yine gıda alanında kasap, bakkal, helvacı ve bostancı gibi şahıslar sayılmaktadır. Hristiyan zımmiler arasında da ekmekçi, kasap, meyhaneci, bahçıvan, bağcı, bostancı, değirmenci ve katırcı gibi meslek grupları önemli bir yekün tutmaktadır. Hizmet sektörü açısından çeşitli esnaf ve zanaatkarları sıralamak da mümkün; buna göre Müslüman unsur arasında kuyumcu, çömlekçi ve taşçı çok yokken, Hristiyan zımmiler arasında bu mesleklerin yanında dülger, sabuncu ve mumcu gibi kimseler de bulunmaktadır.³² Esad Serezli, son dönem Osmanlısında bu meslek dağılımına temas ederek Rumların genelde bakkallık, kasaplık, fırıncılık, kuyumculuk, kürkçülük, kısmen sarraflık ve terzilik; Yahudilerin basmacılık, tenekecilik, eskicilik, yemişçilik ve sarraflık yaparken köylerde yaşayan Bulgarların ise kömürcülük, kiracılık ve bazı çiftliklerde yazıcılık ile iştigal ettiklerini ifade etmiştir.³³

32 Turan Gökçe, "Bir Tahrir Üç Defter: 1697-1698 Tarihli Avârız Defterlerine Göre Siroz (Serez) Şehri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI, 1, (2006), s. 51-73.

33 Mehmet Esad Serezli, *Memleket Hatıraları*, I, s. 57-59.

Şemseddin Sâmî, *Kamûsü'l-A'lâm* adlı ansiklopedik eserinde bölgedeki zirai ürünlere ve hayvancılığa dair ayrıntılı bilgi verir.

Sancağın arazisi umûmiyet üzere münbit ve mahsuldâr olub, buğday, arpa, çâvdâr, mısır, yulâf, dârı, sisâm, pirinç ve sâir hubûbâtla keten, kenevir, tütün, pamuk, afyon ve sâir mahsûlât hâsıl olarak, sancağı idâre ettikten sonra hayli mikdârı dahi ihraç olunur. En münbit yeri Siroz ovasıdır. Bağları dahi çok olub, hayli mikdâr şarâb ihraç olunur. Meyve ve sebzeleri de boldur. Mer'aları pek güzel olub, ahâli külliyyetli koyun, keçi, sığır, hergele ve sâir hayvânât-ı ehliyye beslerler. Arı koğânlarıyla ipek böcekleri de çokça olub, hayli mikdâr bal ve ipek çıkar. Nehir ve göllerinde birkaç cins balık bulunur. Hayvânât-ı vahşiiyesi Rumeli'nin sâir taraflarıyla müşterek olub, kurt, ayı, tilki, karaca, tavşan ve sâireden ibarettir. Dağlarında av hayvânâtı çoktur.

Görüldüğü üzere bölgede buğday, arpa, pirinç, tütün ve pamuk gibi tarımsal ürünler yetiştirilmektedir. XVIII. yüzyılda pamuk tarımında artış yaşanmış ve bir sonraki yüzyılda bölgeyi gezen seyyahların ve Selanik'teki Fransız başkonsolosunun belirttiğine göre boyalı pamuk ipliği üretimi önemli ihraç kalemlerinden biri olmuştur. Şemseddin Sâmî, şehrin merkezinde üç adet pamuk fabrikası olduğunu söylüyor.³⁴ Siroz toprağının bu derece bereketli olmasından ötürü “Siroz ovası, altun yuvası” şeklinde bir söz halk arasında yaygın olmuştur. Ayrıca, burada yetiştirilen tütün, Selanik ve Kavala limanlarından ihraç ediliyordu. Kiel'in belirttiği üzere, Siroz Osmanlı Rumelisi'ndeki on büyük Müslüman şehirden bir tanesidir.³⁵

Balkan Harbi'nin patlamasıyla 1912 yılının sonlarına doğru Bulgarlar şehri ele geçirdi ve harbin ikinci aşamasında ise Yunan güçleri şehri aldı. 1913 Mayıs'ındaki Londra Antlaşması ile Yunanistan'a verildi. Buradaki Türk nüfus I. Dünya Savaşı sonrasında diğer Yunanistan Türkleri ile birlikte mübadele suretiyle Türkiye'ye intikal etti. Sirozî İsmail Bey, bir Rumeli beldesi olup, yukarıda görüldüğü üzere, ilk dönem meşhur Osmanlı beylerinin ve paşalarının emeğiyle imar edilen Siroz'u daha da mamur hale getirmiş ve güçlü bir Müslüman beldesi olmasına özen göstermiştir. Esad Serezli'nin antropolojik, tarihî, etnografik ve kültürel değeri fevkalade yüksek olan Serez'e dair anıları ve anekdotları incelendiğinde şehrin son bir buçuk asrında Sirozî İsmail Bey önderliğinde ve Yusuf Muhlis Paşa'nın devamlılığında bu ailenin Siroz Müslümanları, esnaf teşkilatı, ticaret ve kültürel hayatı üzerinde çok büyük bir etkisinin olduğu anlaşılabacaktır. Buna ilaveten, Siroz'un dinî ilimlerin

34 Ş. Sami, “Siroz”, *Kamûsü'l-Âlâm*, (İstanbul: Mihran Matbaası, 1311), s. 2755-2757.

35 Kiel, *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, s. 416.

tedrisatı açısından son dönemde Müftüzâde ailesinin büyük bir rolü olduğu da görülebilir. Esad Serezli'nin bu notları ve tasvirleri bir Osmanlı taşrasının sosyal ve ekonomik dokusuna ilaveten bilhassa Osmanlı merkeziyle geliştirmiş oldukları ilişki çeşitlilikleri açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda, esnaf ve lonca teşkilatının büyük oranda canlı olduğu, Müslüman Sirozluların âyân, eşrâf, müftü, esnaf ve tüccarlarıyla bir bütünsellik oluşturduğu ve zaman zaman Osmanlı merkezî yönetimiyle zıtlıklar yaşadığı görülmektedir.

Siroz'daki bu seçkin ailenin dönüşümü XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra sosyo-ekonomik ve politik değişimi belli ölçülerde yansıtabilir. Tanzimat reformlarının doğal bir sonucu olarak Batı tipi hükümet modeline geçilmek suretiyle, tarım, ziraat, endüstri, eğitim, hukuk ve pek çok alanda bir dizi yenilikler ihdas edilmiştir. Taşrada âyânın etkinliği, güçlenen merkez bürokrasisi ve oluşturulan yeni bir orta sınıf sayesinde zaman içerisinde pasifize edilmiş oldu. Bu yeni dönem Karpat'ın sınıflandırması içerisinde 1808-1918'i kapsar ve ulus-devlete yol açan bu vetirenin temel aktörleri ise artık modern bürokrasi ve aydınlardır. Bir döneme damgasını vurmuş âyânlar birer birer eski imtiyaz ve siyasi güçlerini kaybetmelerine rağmen pek çoğu çevredeki itibar ve nisbî ekonomik güçlerini bir sonraki nesillere aktarabilmiştir. Ancak o nesillerin çoğunluğu hem yeni eğitim veren mekteplerde hem de tarım ve ticaret sayesinde oluşturdukları orta sınıfla ve merkez devlet bürokrasisi ile daha entegre bir ilişki modeli geliştirmiştir. Baba ya da dedelerinin siyaseten görece özerk pozisyonlarına sahip olamasalar da taşrada etkin rollerine devam edebildiler.³⁶

Gelişen diplomasi, sivil ve askerî yenilikler ile kabuk değiştiren devlet bürokrasisi artık çok daha sofistike bir eğitim sistemine ihtiyaç duymuştur. Tanzimat'tan beri eğitim alanında atılan büyük adımlar, Sultan II. Abdülhamid zamanında (1876-1908) ivme ve yaygınlık kazanmıştır.³⁷ Bu okul sistemi bürokrat-aydınlardan oluşan toplumsal grubun iletişim ve eğitim vasıtalarını

36 Kemal Karpat, "Osmanlı Tarihi'nin Dönemleri Yapısal Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", *Osmanlı ve Dünya*, haz. Kemal Karpat, (İstanbul: 2001), s. 138-139.

37 Tanzimattan neredeyse çeyrek asır sonra, Osmanlı devlet seçkinlerinin eğitimi bir sosyal disiplinizasyon aracı olarak devlete itaatkâr, sâdık ve dindar bireyler yetiştirmek gayesini güttükleri, öncelikli olarak devlet aygıtı içerisinde işleyişe ayak uyduracak nitelikli eleman yetiştirmeyi hedef aldıkları görülmüyor. Sultan II. Abdülhamid zamanında ise eğitim kurumlarının sayısının artışıyla beraber, modernizasyon ve muhafazakarlık arasında bir sentez denemesine girildiği ancak bunun büyük ölçüde başarısız olduğu, hedeflenenin tam aksine bir kuşağın yetiştiğini söylemek mümkün. [Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, *İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 338-39.]

tekeline almasına zemin hazırlamıştı. Bu anlamda bu yeni toplumsal sınıf; kendi dünya görüşü perspektifinde bir ideoloji ve toplum kurmayı denerdi. Modernist ideolojinin bir parçası olan sekülerizm, pozitivizm ve anayasalcılık üçgeninde sergilen mücadele, toplumda halk ve aydın arasında bir uçurumun oluşmasına zemin hazırladı. Tanzimat döneminden itibaren eğitim ve hukuk alanında sergilenen dual yaklaşım, mektep-medrese, nizami-şer'i mahkeme gibi ikili yapıları doğurmuştu. Bundan başka, aydın sınıf içerisinde dünya görüşüne göre başkalaşan eğilimler de siyasi ve toplumsal hayat üzerinde parçalı etkisini gösteriyordu. Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikri akımlar arasında da kıyasıya başlayan tartışmalar cumhuriyete giden süreçte türlü siyasi yapılanmalara da kaynaklık edecektir. Bu bürokrat ve aydın sınıf, diğer taraftan kapitalizmin gelişmesini ve ekonomik anlamda hür ve müteşebbis bir orta sınıfın çıkışını kolaylaştırdı. Netice olarak, Selanik'teki genç subayların devrimi, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidara gelmesine koşut olarak padişahın etkinliğini yitirmesi ve Birinci Dünya Harbi'nde yaşanan büyük kayıp sonunda hem saltanat hem de onu temsil eden sosyo-politik sistem tarihin sahnesinden çekilmiş oldu. Artık ulusçuluk akımlarının ve ulus-devletlerin yükseldiği bu yeni dönemde toprak mülkiyetinin ve ona bağlı olarak hüviyet kazanmış toplumsal statülerin de önemi azaldı. Zira yeni şehir tipleri ile ticaret ve endüstriyel üretim çok daha karmaşık ve girift bir karakter kazandığı için toplumsal tabakalaşmanın da seyri değişmiş oldu.

İşte Siroz özelinde, kadim bir hânedânlığa mensup olarak XVIII. yüzyılın sosyo-politik ve askerî ortamında sivrilen bir âyân ailesi sıfatıyla Sirozîler ve onun ilmiye silki içerisinde dal budak salan bir kolu olan Müftüzâdeler Osmanlıların son asrında meydana gelen yeni değişimlerin ve dönüşümlerin dinamiği içerisinde nevezuhur şartlara adapte olarak varlıklarını sürdürdüler. Sultan II. Mahmud'un Tanzimat'a giden merkezîyetçi reformları tedricen âyânlığı ortadan kaldırırsa da bütünüyle âyân ailelerinin etkinliğini yok edememişti. Bazı aileler kendi bölgelerinde önemli politik aktör olmayı sürdürdü, bazıları da ticarete ve ticari tarımda devam ettiler. Önce 1878 Berlin Antlaşması'ndan ve daha sonra 1911-13 Balkan Savaşı'nı müteakip pek çok Müslüman önde gelen aile Rumeli'deki topraklarını, siyasi ve ekonomik gücünü kaybederek Anadolu'ya ve İstanbul'a göçmüştür.³⁸ Sirozîler de bu süreçleri aynen yaşadı ve Siroz'da 500 yıllık bir tarihî mirası bırakmak zorunda kalarak Anadolu'ya göç etti. Müftüzâdeler Siroz'un hazinesi mesabesinde binlerce yazma ve

38 Ali Yayıoğlu, "Provincial Power Holders and The Empire in the Late Ottoman World", *The Ottoman World*, ed. Chritien Woodhead, (New York: Routledge, 2012), s. 450.

matbu eseri beraberinde getirerek aslında Osmanlı Sirozu'nun hafızasının bir kısmını da İstanbul'a nakletmiş oldu. Kendileri ilmiye alanında ve reformist kanatta yer alarak İstanbul'un dinî ve kültürel hayatına katkıda bulunmakta devam ettiler. Sirozilerin diğer kolları da diğer bazı âyân ailelerinin nesillerinde görüldüğü şekliyle, İmparatorluğun sonuna değin devlet bürokrasisi içerisinde yer almaya devam etti. Valilik, mutasarrıflık, askerlik ve belediye reisliği gibi çeşitli statüler elde ederek toplum içerisindeki "seçkinliklerini" muhafaza etmeye çalıştı. Hem Sirozîzâdeler hem de Müftüzâdeler öncelikle Osmanlı mutlakiyetçi rejimine muhalif olan İttihat ve Terakki içerisinde yer aldılar. İstanbul'a gelenleri bu irtibat ve bağlantılarını devam ettirdi. Millî Mücadele ve Mütareke yıllarında ise İstanbul'da Anadolu hareketine destek oldular. Yeni kurulan Cumhuriyet'te de görev almak suretiyle birikimlerini devlet kademelerinde ve değişen ve başkalaşan toplum hayatında yansıtmış oldular. Geleneksel eğitim ve zihniyetten daha çok, döneme mahsus eğitim ve dünya görüşüne göre bir hayatı benimsediler. Bugüne gelen Sirozîler ise eğitimden sanata, mühendislikten cerrahiye pek çok alanda toplumun önünde olmaya devam ediyorlar.³⁹

39 Biz bu çalışmamızda Müftüzâde Fethullah Fehmi'nin çocuklarından İsameddin ve Esad efendilere odaklandık. Cumhuriyet dönemine intikal eden torunlara yer veremedik. Fakat eserin sonunda bu torunlara dair koyduğumuz görsel malzeme kendi diliyle toplumsal dönüşümü ve evrimi gayet iyi göstermektedir.